

TILDA OMONIMLARNI O'RGANISHNING NAZARIY ASOSLARI

Qo'qon davlat universiteti 1 -bosqich magistranti

Nazirova Ziyodaxon Murodjon qizi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada tilda omonimlarni o'rganishning nazariy asoslari yoritiladi. Omonimiya tilshunoslikdagi muhim hodisa bo'lib, shakli bir xil, ammo ma'nolari turlicha bo'lgan so'zlarni o'z ichiga oladi. Maqolada omonimlarning turlari, jumladan leksik va grammatik omonimlar tahlil qilinadi hamda ularning til tizimi va muloqotdagi o'rni ko'rib chiqiladi. Shuningdek, omonimlarning tarjima, til o'rganish va talqin jarayonida yuzaga keltiradigan muammolari tahlil qilinadi. Turli tilshunos olimlarning omonimlarni tasniflash va izohlashga oid qarashlari ham yoritilgan. Tadqiqot natijalari omonimiyani chuqur o'rganish til kompetensiyasini oshirishda muhim ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Zamonaviy davr fan va texnikaning jadal rivojlanishi bilan xarakterlanadi, bu esa turli ilmiy sohalarda faoliyat yuritayotgan turli mamlakat olimlari o'rtasida axborot almashinuvi va uni qayta ishlash tizimini takomillashtirish zaruratini keltirib chiqaradi.

ANNOTATION

This article explores the theoretical foundations of studying homonyms in language. Homonymy is considered as a linguistic phenomenon in which words share the same form but differ in meaning. The paper analyzes different types of homonyms, including lexical and grammatical homonyms, and highlights their role in language structure and communication. Special attention is given to the challenges homonyms create in language learning, translation, and interpretation. The study also reviews various approaches proposed by linguists to classify and interpret homonyms. The findings demonstrate that understanding homonymy is essential for improving language competence, especially in multilingual contexts.

Kalit soʻzlar: Omonimiya muammosi, leksik-semantik variatsiya, leksik-frazeologik va leksik-sintaktik variatsiya, , sinonimiya

Ilmiy inqilob zamonaviylikning eng muhim hodisalaridan biri sifatida tilning lingvistik modeliga sezilarli oʻzgarishlar kiritmoqda. Bu oʻzgarishlar, avvalo, lingvistik fondning katta qismini leksika tashkil etayotgani va uning hajmi tobora ortib borayotgani bilan izohlanadi. Ilmiy terminologiya leksikaning muhim qatlamlaridan biri boʻlib, u jadal rivojlanmoqda va boshqa leksik qatlamlar, ayniqsa umumxalq tiliga oid soʻzlar bilan faol oʻzaro taʼsirda boʻlmoqda. Natijada subtil tizimlarda talaffuzi yoki yozilishi bir xil, lekin maʼnosi turlicha boʻlgan soʻzlar — omonimlar paydo boʻlmoqda. Shuning uchun ham jamiyat ehtiyojlari soʻzlarning maʼnolarini toʻgʻri anglash va ularni kontekstga mos ravishda toʻgʻri qoʻllashni talab qiladi, bu esa omonimiya muammosini oʻrganishning dolzarbligini belgilaydi.

“ОМОНИМ” atamasi etimologik jihatdan qadimgi yunon tilidagi homos — “bir xil” va onyma — “nom” soʻzlaridan kelib chiqqan. Bu esa grammatik taʼrifni ifodalashga xizmat qiladi: omonimlar — shakli (talaffuzi va yozilishi) bir xil, ammo maʼnosi turlicha boʻlgan soʻzlardir. Ensiklopedik va izohli lugʻatlarda ham ular shunday talqin qilinadi: “omonimlar — talaffuzi va yozilishi bir xil boʻlgan, lekin mutlaqo turli maʼnolarga ega soʻzlar, barqaror birikmalar, grammatik shakllar yoki sintaktik konstruksiyalardir (polisemiya bilan farqli ravishda)”.

Terminologik leksikada omonimiyaning shakllanish qonuniyatlarini, uning tuzilishi va semantikasini oʻrganish zamonaviy lingvistikaning muhim vazifalaridan biridir. Omonimiya muammosi tilshunoslikda shakl va mazmun oʻrtasidagi munosabat muammosining bir qismi boʻlib, bu uni tarjimashunoslik va filologiya uchun ham dolzarb qiladi. Omonimlar ayniqsa chet tillarni oʻrganishda qiyinchilik tugʻdiradi, chunki boshlovchi tarjimonlar koʻp maʼnolilikni toʻliq anglab yetmasligi mumkin. Ona tilida esa bu hodisa koʻpincha sezilmaydi, ammo taqqoslash orqali chet til matnini tushunish murakkablashadi. Omonimiya muammosi ayniqsa turli ilmiy sohalarda omonimik terminlarning qoʻllanilishida yanada murakkablashadi. Bu yerda muammo soʻzlarning

turli kontekstlarda qanday ma'noda ishlatilishini to'g'ri aniqlashdan iborat. Shuningdek, omonimlarning kelib chiqishi, rivojlanish yo'llari va etimologiyasi ham qiziqarli masalalardan biridir.

“Omonim” tushunchasini tahlil qilishdan oldin, omonimiya va polisemiyaning ajratib turuvchi chegaralarni aniqlash zarur. Ya'ni, qaysi nuqtada ko'p ma'nolilik tugab, omonimiya boshlanishini aniqlash muhimdir. Bu masala hali ham to'liq hal etilmagan, chunki semantika sohasida qat'iy chegaralar o'rnatish qiyin, hatto etimologiya ham bu borada har doim yordam bera olmaydi. Aynan shuning uchun ham ayrim hollarda bitta so'z turkumida bir nechta ma'noga ega birliklar orasidan omonimlar va ko'p ma'noli so'zlarni aniq ajratish murakkab bo'ladi. Omonimlar tilning shunday birliklaridanki, ular turli yondashuvlar va talqinlar bilan izohlanadi. Shu sababli bu hodisa doimo dolzarbligini yo'qotmaydi va tilshunoslarning e'tiborini tortadi. Lingvistik adabiyotlarda omonimiya hodisasi bir xil tarzda talqin qilinmagan, balki turli nuqtai nazarlardan o'rganilgan.

Masalan, A.A. Reformatskiy ta'kidlaganidek: “Omonimlar — ajratilishi kerak bo'lgan narsalarning farqlanmasligidir. Ular faqat so'z o'yinlari va latifalarda ijobiy rol o'ynaydi, boshqa hollarda esa tushunishga xalaqit beradi”.

Mazkur tadqiqot doirasida mahalliy va xorijiy tilshunos olimlarning metod va prinsiplari, shuningdek, omonimiya sohasidagi nazariy qarashlar tadqiqotning metodologik asosini tashkil etadi. Bu yondashuv til hodisalari va tillararo omonimlar o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash hamda ularni tasniflash imkonini beradi.

An'anaviy ravishda milliy tilshunoslikda so'zning umumiy muammosi ikki xususiy muammoga ajratiladi: so'zning alohidaligi muammosi (masalan, “bilmoq” — bitta so'zmi yoki ikkita?) va so'zning aynanligi (identifikatsiyasi) muammosi (masalan, “tonnel” va “tunnel” — turli so'zlarmi yoki bitta so'zning variantlarimi?). Bu muammolarning har biri o'tgan asr o'rtalaridayoq A. I. Smirnitkiy tomonidan alohida maqolalarda ko'rib chiqilgan

(yuqorida keltirilgan maqola, shuningdek, “So‘z masalasiga doir (So‘zning ‘aynanligi’ muammosi)” nomli maqolaga qarang).¹

A. I. Smirnitskiydan keyin so‘zning aynanligi muammosini o‘rganishni O. S. Axmanova davom ettiradi va u ham bu muammo doirasida uchta masalani, ya’ni mohiyatan so‘z o‘zgarishi mumkin bo‘lgan uchta parametрни ajratadi:

so‘zning leksik-semantik variatsiyasi, uning chegarasi omonim hisoblanadi;

leksik-frazeologik va leksik-sintaktik variatsiya hamda uning chegarasi sifatida frazeologik birlik;

so‘zning fonetik va morfologik variatsiyasi hamda uning chegarasi sifatida sinonimiya.²

Mazkur ish doirasida biz yuqorida ko‘rsatilgan parametrlarning birinchisi bilan qiziqamiz. Uni tavsiflar ekan, V. V. Vinogradov shunday yozgan edi:

“...so‘zning ma’no hajmi va semantik chegaralari haqidagi masala eng qorong‘i va eng murakkab masalalardan biri bo‘lib qolmoqda.”³

Omonimlardan kundalik nutqda — og‘zaki va yozma shaklda keng foydalaniladi. Zamonaviy ilmiy terminologiya leksikaning muhim qismi bo‘lib, u boshqa qatlamlar bilan faol aloqada rivojlanadi. Natijada professional va maxsus leksikada ham omonimlar paydo bo‘ladi. Shu bois omonimiya hodisasini o‘rganish lingvistika, tarjimashunoslik va boshqa fanlar uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Omonimlar haqidagi tushunchaning tarixiga nazar tashlasak, bu termin qadimgi yunon tilidan kelib chiqqan. Uni lingvistikada birinchi bo‘lib Aristotel qo‘llagan bo‘lib, u omonimlarni “nomi bir xil, lekin mazmuni turlicha bo‘lgan narsalar” deb ta’riflagan.

---

¹ Труды института языкознания АН СССР. 1954. Т. 4. С. 4—49.

² Ахманова О. С. Очерки по общей и русской лексикологии. М., 1957. С. 5.

³ Виноградов В. В. О формах слова // Известия АН СССР. Отделение литературы и языка. 1941. Т. 3. Вып. 1. С. 43.

Aristotel omonimiya va sinonimiyani grammatik kategoriyalar sifatida birgalikda ko‘rib chiqadi. Uning fikricha, sinonimiya — turli narsalarning bir xil nom va umumiy xususiyatga ega bo‘lishi, omonimiya esa — nomi bir xil, lekin mohiyati turlicha bo‘lgan holatdir. Aristotel omonimiyani chuqurroq tahlil qilib, uning murakkabligini ta’kidlaydi va uni turli jihatlar asosida o‘rganish zarurligini ko‘rsatadi. U, shuningdek, mantiqiy xatolardan qochish uchun omonimlarni farqlash zarurligini ta’kidlaydi. Boshqa qadimgi faylasuf Platon ham bu masalaga e’tibor qaratib, bir xil nomga ega bo‘lgan, ammo turli tabiatga ega bo‘lgan narsalarni ajratib ko‘rsatadi.

Umuman olganda omonimiya, ayniqsa leksik omonimiya masalasiga mahalliy va xorijiy olimlar tomonidan juda ko‘p ilmiy ishlar bag‘ishlangan. Biroq, omonimlar va ko‘p ma’noli so‘zlarni ajratish mezon borasida na yagona fikr, na esa boshqalarga nisbatan ancha ishonchliroq mezonni aniqlashning imkoni bo‘ldi. Shu sababli xulosa qilish mumkinki, bu muammoning o‘rganilganlik darajasi hali yetarli darajada yuqori emas va u alohida tadqiqot obyekti bo‘lib qolmoqda. Mazkur muammoning yechimi nafaqat nazariy jihatdan, balki izohli lug‘atlar tuzish amaliyoti uchun ham muhimdir.

Yuqorida tilga olingan so‘zning aynanligi muammosidan tashqari, biz ko‘rib chiqayotgan omonimiya va polisemiyaga oid muammo yana bir yanada kengroq lingvistik muammo — leksikologiya va leksikografiya o‘rtasidagi o‘zaro aloqadorlik masalasi bilan ham bog‘liqdir. Bu, o‘z navbatida, izohli lug‘atlarda leksikologiya doirasida olingan ma’lumotlarning (ham aniq faktlar, ham umumiy qonuniyatlar darajasida) qanday aks ettirilishi bilan bog‘liq.

Keng tarqalgan qarashlardan biriga ko‘ra, leksikografik tavsif leksikologiya qoidalariga tayanishi lozim, hamda leksikografiyada ma’lumotlarni berish usuli leksikologiyada shakllangan tasavvurlarga zid kelmasligi kerak. Masalan, O. S. Axmanova, V. V. Ivanov va V. V. Vinogradov maqolasida shunday ta’kidlanadi:⁴

---

⁴ 1Ахманова О. С., Виноградов В. В., Иванов В. В. О некоторых вопросах и задачах описательной, исторической и сравнительно-исторической лексикологии // Вопросы языкознания. 1963. № 6. С 11.

“Leksikologik tadqiqotlar holati bilan leksikografiya nazariyasi va amaliyoti o‘rtasida to‘g‘ridan-to‘g‘ri, bevosita bog‘liqlik mavjud”.

Shunga o‘xshash fikrlar boshqa tadqiqotchilar, jumladan T. V. Zaytseva tomonidan ham bir necha bor ilgari surilgan.⁵

Xulosa qilib aytganda, omonimlarni o‘rganish til murakkabligini anglashda muhim o‘rin tutadi. Nazariy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, omonimlar nafaqat leksik hodisa, balki grammatika, semantika va muloqot jarayoniga ham ta’sir ko‘rsatadi. Ularni to‘g‘ri talqin qilish ayniqsa tarjima va til o‘qitishda muhim ahamiyatga ega. Turli tasniflar va lingvistik yondashuvlar asosida omonimiyani tizimli ravishda o‘rganish zarurligi asoslandi. Kelgusidagi tadqiqotlar ushbu sohada yanada samarali natijalarga erishishga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Arsenyeva M. G. Ko‘p ma’nolilik va omonimiya / M. G. Arsenyeva,
2. T. V. Stroyeva, A. P. Xazanovich; A. A. Jdanov nomidagi Lenin ordenli Leningrad davlat universiteti. — Leningrad universiteti nashriyoti, 1966. — 256 bet.
3. Vinogradov V. V. Hozirgi rus tilida grammatik omonimiya haqida / V. V. Vinogradov // Maktabda rus tili. — 1940. — №1. — 1–11-betlar.
4. Golovin B. N. Hozirgi rus adabiy tilida omonimlar / B. N. Golovin // Oliy o‘quv yurtlarida zamonaviy rus tilini o‘qitish masalalari. Gorkiy shahrida o‘tkazilgan hududlararo lingvistik konferensiya materiallari. — Gorkiy, 1960. — 67–73-betlar.
5. SSSR FA Tilshunoslik instituti ishlari. — 1954. — 4-jild. — 4–49-betlar.
6. Axmanova O. S. Umumiy va rus leksikologiyasi bo‘yicha ocherklar. — Moskva, 1957. — 5-bet.
7. Vinogradov V. V. So‘z shakllari haqida // SSSR FA xabarlari. Adabiyot va til bo‘limi. — 1941. — 3-jild. — 1-son. — 43-bet.

---

⁵ Дискуссия по вопросам омонимии... // Лексикографический сборник. 1960. Вып. 4. С. 84.